

Зеленський Сергій Миколайович –
доцент кафедри кримінального процесу та
криміналістики Кіровоградського
юридичного інституту ХНУВС, кандидат
юридичних наук

Проблеми профілактичної діяльності суду у справах про суспільно небезпечні діяння дітей

У статті розглядаються завдання суду у вирішенні справ про суспільно небезпечні діяння дітей, спрямовані на створення умов для всебічного розвитку та виховання дітей, серйозну загрозу виконанню яких створює дитяча злочинність, що набуває організованого характеру. Автор висвітлює профілактичну діяльність суду у справах даної категорії.

Рівень криміналізації у дитячому середовищі викликає занепокоєння та зумовлює необхідність пошуку нових засобів для її попередження, застосування додаткових заходів з боку державних органів і громадськості, які б сприяли поступовому зменшенню злочинних проявів. Хоча аналіз статистичних даних по країні свідчить про тенденцію поступового зниження рівня злочинності серед дітей, проте їх питома вага у загальній кількості злочинів, учинених у державі, залишається досить високою. За даними судової статистики щорічно в Україні за вчинення злочинів засуджується майже 20 тис. дітей [1, с. 28], примусові заходи виховного характеру застосовуються стосовно трьох тисяч осіб [2, с. 39].

У цьому контексті істотне значення має протидія дитячій злочинності [3, с. 21], яка все більше набуває організованих форм. Організована злочинність і її складова – корупція є одними із негативних явищ суспільства і чи не основним чинником економічних негараздів нашої держави [4, с. 233–234]. Спостерігається зниження вікового цензу дітей, які вчиняють злочини, збільшується кількість тяжких злочинів у структурі злочинності. Проблема вчинення суспільно небезпечних діянь дітьми у віці від 11 років до досягнення віку кримінальної відповідальності все більше загострюється, що підтверджується як дослідженнями вчених, так і досвідом практичних працівників [5, с. 7]. Груповий характер суспільно небезпечної діяльності осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, не може бути визнано організованою злочинною діяльністю, оскільки вони не являються суб'єктами злочину. У зв'язку з тим, що ст. 26 чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) визнає співучастю у злочині умисну спільну участь декількох **суб'єктів злочину** у вчиненні умисного злочину, жодна з форм злочинної діяльності, передбачених ст. 28 КК України, не може бути встановлена у справах осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Якщо звернутися до історії розвитку інституту співучасті в кримінальному праві, то відповідно до ч. 2 ст. 19 КК України (1960 р.) співучастю визнавалась умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину [6]. Отже, у кримінальному законі 1960 р. не вважалося обов'язковим встановлення ознак суб'єкта злочину як співучасника злочину.

Таким чином, існуюча проблема встановлення спільної суспільно небезпечної діяльності виникає в зв'язку із положеннями, закріпленими у матеріальному законі.

В теорії кримінального права існує поняття посереднє заподіяння (скоєння) злочину, а саме, виконавцем злочину визнається не лише та особа, яка вчиняла безпосередньо злочин, а й та особа, яка діяла шляхом використання інших осіб, що

відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності (ч. 2. ст. 27 КК України). Мова йде про випадки використання дітей дорослими у злочинній діяльності, які в даному випадку вважаються лише безпосередніми виконавцями.

Закон зобов'язує лише виявляти дорослих осіб, які причетні до вчинення суспільно небезпечного діяння дитиною, яка не досягла віку кримінальної відповідальності.

В наведених вище прикладах відсутня співучасть у злочині, тому і профілактика у напрямі протидії таким формам злочинних проявів не ведеться.

Профілактична діяльність при провадженні у кримінальних справах виступає як самостійна функція, притаманна у рівному ступені слідчому, органу дізнання, прокурору, суду та впливає із загальних засад правосуддя і повністю їм відповідна, а у межах кримінального процесу звернена до всіх його стадій та інститутів [7, с. 7].

Попередження дитячої злочинності безпосередньо пов'язано з профілактичними, запобіжними заходами, що застосовує суд у ході розгляду справи. Кримінально-процесуальний закон містить, як відомо, ряд спеціальних норм, що застосовуються лише у справах дітей і дозволяють найбільш повно і реально забезпечити права дітей, справи яких розглядають у суді, виявити причини та умови, що сприяли вчиненню ними антигромадських дій.

У справах дітей потрібно встановлювати причини та умови, що сприяли вчиненню ними суспільно небезпечних діянь відповідно до загальної норми, ст. 23–1 КПК України. Вимоги цієї статті повинні бути конкретизовані у нормі спеціальній, в якій викладено перелік обставин, що підлягають встановленню у справах про суспільно небезпечні діяння дітей.

Причини – це ті чинники, які породжують злочинність як свій наслідок. Умови безпосередньо не породжують злочинність, але “відкривають шлях” для її причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків [8, с. 59].

Про конкретні причини та умови, що сприяють вчиненню дітьми суспільно небезпечних діянь і про характер їх дій можна судити лише на підставі фактичних даних (доказів). Тому, визначаючи підстави профілактичної діяльності суду, необхідно, у першу чергу, вказати на наявність достатніх даних для висновку про конкретні причини та умови вчинення злочину. Таким чином, підставою для профілактичної діяльності суду є достатні дані, що вказують на конкретні причини і умови, які сприяли вчиненню злочину.

Правові засоби запобігання та усунення порушень кримінально-процесуального закону – це передбачені законом кримінально-процесуальні, кримінально-правові, адміністративні та дисциплінарні санкції, які тягнуть настання будь-яких невігідних наслідків для суб'єктів, котрі порушують кримінально-процесуальні норми.

Відповідно до ст. 23-2 КПК України суд, за наявності на те підстав, виносить окрему ухвалу (постанову), якою звертає увагу державних органів, громадських організацій або посадових осіб на встановлені у справі факти порушення закону, причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, і вимагає вжиття відповідних заходів. Окрему ухвалу (постанову) може бути винесено також при виявленні судом порушень прав громадян та інших випадків, якщо суд визнає це за необхідне. Не пізніше, ніж у місячний строк, за окремою ухвалою (постановою), має бути вжито заходів і про результати повідомлено суд, який виніс окрему ухвалу (постанову). У разі залишення посадовою особою окремої ухвали (постанови) без розгляду, суд повинен притягнути винного до відповідальності за ст. 185-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів дітьми, відноситься до показників роботи слідчих органів МВС України, звіт форми № 1 СЛ “Про роботу органів слідства та дізнання”. Відповідні показники у судовій статистиці відсутні. Слід зазначити, що це негативно впливає на стан роботи судів щодо виявлення

причин та умов, які сприяли вчиненню дітьми суспільно небезпечних діянь. Виконання суддями зазначених вимог закону контролюється не в усіх судах.

Окремі постанови та ухвали суди виносять в основному з питань усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; порушення норм кримінально-процесуального закону при провадженні досудового слідства та під час розгляду справи нижче стоячим судом; усунення умов, що негативно впливали на виховання дитини; порушення прав дитини на захист.

На необхідності судової перевірки дотримання законності під час розслідування наголошує О.Р. Михайленко. Повноваження суду, за його словами, дають йому необмежену можливість знову звернутися до матеріалів досудового розслідування, правильно їх оцінити, перевірити увесь режим законності його проведення і в результаті прийняти вірне рішення, забезпечити законність і справедливість, вжити заходів щодо недопущення порушень законності в майбутньому шляхом винесення окремих ухвал [9, с. 279].

У деяких випадках винесення окремих постанов та ухвал не завжди буває ефективним і сприяє досягненню мети. Значна частина винесених судами окремих ухвал (постанов) має формальний характер, не містить конкретизації явищ, що призвели до вчинення злочину. Крім того, в окремій ухвалі бажаним вважається зазначення конкретних пропозицій, спрямованих на усунення недоліків і упущень щодо виховання дітей.

Недоліками при винесенні постанов (ухвал) слід визнати: не досить чітке викладення обставин справи, з приводу яких винесено окрему постанову (ухвалу); посилання в постанові на факти, які належним чином не були перевірені судом; винесення постанови не на адресу тих органів, організацій та службових осіб, які відповідають за встановлені у справі порушення закону; не направлення взагалі винесених судами окремих постанов адресатам, а також відсутність контролю з боку судів за виконанням постанов про вжиття необхідних заходів для усунення причин та умов, які призвели до вчинення злочину.

Повинна визначатися й специфіка мети кримінального судочинства по справах про суспільно небезпечні діяння дітей. Це, насамперед – захист прав і законних інтересів дітей, з одного боку, і захист суспільства від правопорушень і злочинних зазіхань дітей – з іншого. Вважається, що саме така інтерпретація конструкції мети судочинства по таких справах і повинна визначати характер концепції ювенальної юстиції – обґрунтування комплексного характеру правосуддя по справах дітей.

Оскільки людина може сприймати вплив усіх явищ, що відбуваються, і процесів, у тому числі різного роду психологічних перевантажень у різноманітних сферах теперішнього життя суспільства, то все це потребує всебічного і повного осмислення з тим, щоб зрозуміти, хто знаходиться на лаві підсудних, чому дитина вибрала саме таку лінію поведінки, що сприяло цьому. При цьому треба мати на увазі, що людина робить свій вибір під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх (соціальних) чинників. Звідси – заходи соціального контролю, норми права і моралі також входять у число тих обставин, що підлягають урахуванню й аналізу при винесенні рішення судом.

У деяких країнах для з'ясування цих обставин існують спеціальні співробітники або соціальні служби, що виконують такі контрольні функції для судів. Ці функції можуть виконуватися іншими співробітниками, у тому числі системи пробації. В Україні передбачено створення спеціальних центрів психолого-педагогічної і медико-соціальної допомоги дітям і підліткам, спеціалізованих закладів для дітей, які потребують соціальної реабілітації. Можливо ці контрольні функції цілком можна було б доручити зазначеним центрам.

На жаль, в українському кримінально-процесуальному законодавстві дана вимога “Пекінських правил” не знайшла свого відображення. Хоча цілком очевидно, що служба соціального контролю спроможна більш повно, професійно і якісно, ніж

слідчий, зібрати дані щодо умов виховання і життя дитини. Зібравши такі дані й надавши їх слідчому, а потім і судді, служба соціального контролю вже на ранніх стадіях досудового розслідування могла б разом з органами, що ведуть розслідування кримінальної справи, вживати заходів до усунення причин і умов, що сприяли вчиненню дитиною суспільно небезпечного діяння, як і здійснювати контроль за виконанням окремих ухвал судів.

Відповідно до вимог ст. 9 Закону України від 24 січня 1995 р. “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” із наступними змінами у державній системі охорони здоров’я створюються центри медико-соціальної реабілітації для дітей, які вживають алкоголь, наркотики, а також для дітей, які за станом здоров’я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації. Але центри медико-соціальної реабілітації створено лише тільки для тих дітей, які вживають алкоголь та наркотики.

На необхідність встановлення дієвого контролю за виконанням судових рішень щодо дітей вказується в Постанові Верховної Ради України від 6 вересня 2005 року № 2796-IV “Про дитячу безпритульність в Україні та шляхи подолання цього явища” [10].

Для здійснення контролю за виконанням рішення про застосування примусового заходу виховного характеру суд повинен про його прийняття інформувати службу у справах дітей. У разі відсутності у справі документів про виконання постанови, суд реагує окремою ухвалою (постановою) [11, с. 33].

З’ясовуючи причини та умови вчинення суспільно небезпечного діяння дитиною, суд наданими йому законом методами усуває ці причини й умови (виносячи окремі ухвали з вказівкою на недоліки в роботі того чи іншого державного органу, суспільної організації і т. ін). Усуваючи ці об’єктивні причини, суд повинен мати можливість усунути їх наслідки у свідомості дитини. Тому, виносячи те або інше рішення, суд повинен вжити заходів до адаптації дитини після її осуду й до усунення причин вчинення суспільно небезпечного діяння на рівні свідомості, що і можливо зробити, поклавши на відповідні соціальні органи даний обов’язок та організувавши контроль за їхньою діяльністю.

Роль суду у попередженні суспільно небезпечних проявів дітей не обмежується колом осіб, відносно яких порушена кримінальна справа. Суду надана можливість вживати профілактичні заходи й стосовно дітей, які ще не вчинили суспільно небезпечне діяння, але вже проявляють протиправні нахили. На наш погляд, за рішенням суду, підліток з девіантною (суспільно небезпечною) поведінкою, який досягнув одинадцятирічного віку і перебуває у несприятливих життєвих умовах, вже може бути поміщений у спеціалізований навчально-виховний заклад для його подальшого виховання і навчання.

Таким чином, виправдано поширення повноважень суду по попередженню суспільно небезпечних діянь дітей не тільки на молодих правопорушників, але і на дітей, які ще не стали на злочинний шлях, проте вже проявляють у поведінці суспільно небезпечні нахили. У цьому і полягає соціальна спрямованість профілактичної діяльності суду. В ході проведення судової реформи не можна відмовлятися від тих напрацювань позитивного характеру, які мали місце за минулих часів, міжнародного досвіду у профілактиці правопорушень у підлітковому середовищі. Позиція вчених і практиків щодо недопустимості кримінально-процесуальної діяльності профілактичного характеру цілком не припустима стосовно дітей, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Спрямовуючи передбачені кримінально-процесуальним законом зусилля на виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, органи досудового слідства, прокуратури і суду, безсумнівно, спроможні впливати на процес попередження дитячої злочинності, захисту їх прав і законних інтересів.

Список використаних джерел

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2004 р. (за даними судової статистики) // Вісн. Верховного Суду України. – 2005. – № 5. – С. 28.
2. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) // Вісн. Верховного Суду України. – 2006. – № 6. – С. 39.
3. Джужа О.М., Орлов Ю.Ю. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні. Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід: Зб. наук. праць. / Київ. національн. ун-т внутр. справ. – К.: Атіка, 2006. – 136 с.
4. Зеленський С.М. Кримінально-правові питання боротьби з організованою злочинністю та відмиванням “брудних грошей” // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ при НАВСУ. – 2003. – № 2. – С. 233–234.
5. Мороз В.Ф. Делінквентність дітей до чотирнадцятирічного віку (кримінологічні проблеми): Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 1999. – 197 с.
6. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. № 2. – Ст. 14.
7. Письменний Д.П., Омельченко О.Є. Процесуальна діяльність слідчого щодо запобігання злочинів: Навч. посібник. – К., 2005. – 139 с.
8. Кримінологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
9. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Научно-практическое издание. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 448 с.
10. Про дитячу безпритульність в Україні та шляхи подолання цього явища: Постанова Верховної Ради України від 6 вересня 2005 р. № 2836-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 38–39. – 30 верес.
11. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність // Вісн. Верховного Суду України. – 2003. – № 4.

The article is devoted to the tasks of the court concerning the investigation of cases about socially dangerous activities of minors; they are directed on the creation of conditions for comprehensive development and education of the children, danger to which consists children's crime, that has already characteristics of organized. The author examines the preventive inspection of the court in the cases of this category.